

Чайка Ю. А.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***ТЕХНІКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬ ШАХРАЇ****TECHNICAL-PSYCHOLOGICAL INSTRUMENTS WHICH SWINDLERS USE**

У статті досліджено техніко-психологічні інструменти, які використовують шахраї під час вчинення злочину в умовах мультикультуралізму, ринкової економіки, відкритості міждержавних торговельних коридорів, системних перетворень державних інституцій і змін соціально-економічних показників суспільства.

Ключові слова: шахрайство, обман, інструменти, психологія, маніпулювання, програмування, селекція, перетворення, умовчання, докази.

В статье исследованы технико-психологические инструменты, которые используют мошенники во время совершения преступления в условиях мультикультурализма, рыночной экономики, открытости межгосударственных торговых коридоров, системных преобразований государственных институтов и изменений социально-экономических показателей общества.

Ключевые слова: мошенничество, обман, инструменты, психология, манипулирование, программирование, селекция, преобразования, умалчивание, доказательства.

The article deals with technical-psychological instruments used by swindlers while committing a crime under conditions of multiculturalism, market economy, openness of interstate trade corridors, systems transformations of state institutions and changes of socio-economic indicators of society.

Key words: swindling, deception, instruments, psychology, manipulation, programming, selection, transformation, silencing, evidence.

Актуальність теми. В умовах ринкової економіки, відкритості міждержавних торговельних коридорів, системних перетворень державних інституцій, недосконалості національного й міжнародного законодавства, мультикультуралізму українського суспільства змінюються як соціально-економічні показники життя суспільства, так і психологія суспільства.

Сучасна Україна – це країна із відсутньою економічною й політичною стабільністю, із великим зовнішнім державним боргом, яка фактично перебуває в стані війни, де підірваний дух нації, а більшість людей намагаються заробити кошти хоча б для фізичного існування, через що готові на ризиковане інвестування як коштів, так і трудових ресурсів, в якій статистично лише на третину поновлюються права людини, порушені під час вчинення кримінальних правопорушень.

Комплекс вказаних складових реального стану внутрішньодержавних інституцій сучасної України створює сприятливі умови для шахрайства.

У науковій літературі із кримінального права й кримінології приділялась значна увага проблемам, пов'язаним із дослідженням обману або зловживання довірою як способу вчинення шахрайства, а також дослідженням окремих складів злочинів і кваліфікуючих ознак, що містять вказані поняття. Серед цих робіт праці таких вчених, як М.Й Коржанський, Г.А. Кригер, А.Н. Круглевський, В.М. Кудрявцев, В.Д. Ларичев, П.С. Матишевський, П.П. Михайленко, А.В. Савченко, В.Я. Тацій та іншими.

У контексті досліджуваних питань становить інтерес комплексне дослідження техніко-психологічних інструментів, які використовують шахраї.

Аналіз проблематики психології особи, яка вчиняє шахрайство, проводиться в дисертаційному

дослідженні в контексті основних положень пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених Національною академією правових наук України в березні 2016 року, рекомендацій Координаційного бюро із проблем кримінології Академії правових наук України й Кримінологічної асоціації України.

Постановка завдання. У статті буде досліджено техніко-психологічні інструменти, які використовують шахраї, для побудови моделі запобігання цьому суспільно небезпечному діянню.

Результати дослідження. Відомо, що ст. 190 Кримінального Кодексу України (далі – КК України) встановлено кримінальну відповідальність за шахрайство, а саме – за заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Внаслідок шахрайських дій потерпілий-власник, особа, у віданні чи під охороною якої знаходиться майно, добровільно передає майно чи право на майно винній особі. Безпосередня участь потерпілого в передачі майнових благ і добровільність його дій є обов'язковою [1].

Протягом 2016 року правоохоронними органами розпочато

46 019 кримінальних проваджень за фактом вчинення шахрайства, за результатами досудового розслідування яких лише 7 941 особам повідомлено про підозру, до суду направлено 6379 обвинувальних актів [2].

Вчиняється шахрайство лише з урахуванням психологічних особливостей майбутньої жертви, оскільки в більшості випадків жертва добровільно передає шахраю у власність майно або право на нього, незважаючи на те, що добровільність

має уявний характер, оскільки вона обумовлена обманом [3].

Основним складником шахрайських маніпуляцій є обман – свідомий вольовий акт, спрямований на досягнення визначеної мети. Психічна діяльність шахрая характеризується тим, що в його свідомості водночас співіснують два суперечливі комплекси уявлень. Один із них – комплекс справжнього відображення дійсності, який необхідно приховати, інший – комплекс несправжніх уявлень, який, навпаки, треба оприлюднити жертві злочину. Відсутність першого комплексу свідчить про те, що особа не обманює, а помиляється (отже, не є шахраєм). Шахрай, усвідомлюючи хибність повідомлюваної жертві злочину інформації, свідомо вводить її в оману, використовуючи при цьому різноманітні, але найбільш ефективні в даному разі форми шахрайського обману (які розглядає як юридична, так і психологічна науки) й інші маніпулятивні техніки (що сьогодні є предметом розгляду лише психологічної науки).

В юридичній психології під шахрайством розуміється вмиле маніпулювання поведінкою людини для отримання від неї швидкого й максимального прибутку.

Проведеними дослідженнями встановлено, що більшість шахраїв – це особи, які мають вищу або спеціальну освіту, теоретичні й практичні знання психології, комунікативні навички, гнучкі в спілкуванні, висококласні спеціалісти в певній сфері життєдіяльності людини, швидко реагують на зміну обстановки й обставин.

Вказані якості дозволяють шахраям маніпулювання свідомістю й поведінкою майбутньої жертви за допомогою відповідних інструментів обману.

Відповідно до досліджень науки психофізіології, яка опирається на знання біохімічних процесів, що протікають в організмі людини, обман, побудований на психофізіологічних феноменах, використовує увагу, пам'ять, безумовні рефлекси, умовні рефлекси й динамічні стереотипи, аналізатори, стомлення, фармакологічні впливи.

Шахраї із метою обману використовують психологічні стани людини, а саме: стан підвищеної мотивації, любові й ревності, шляхетних мотивів, сильних емоцій, особистісних особливостей, при яких людина не може холодно кровно й неупереджено оцінити ту чи іншу ситуацію.

Також шахраї використовують відповідні стереотипи мислення майбутньої жертви, які склались у суспільстві або в окремо визначеному колі осіб, – це стійкі нахили індивіда до певної форми реагування. Така схильність спонукає людину до діяльності й поведінки відповідно до цілком певних форм. У результаті таких дій істотно зменшується ступінь невизначеності майбутньої жертви при виборі форм поведінки.

Для того, щоб ошукати людину, шахраї можуть посилатися на: авторитетну особу у відповідній галузі або серед певного кола осіб, оскільки він психологічно придушує волю майбутньої жертви, змушуючи її діяти за твердим, задалегідь написаним

шахраєм сценарієм; незалежну третю особу, представляючи її як незацікавлену, а значить об'єктивну сторону, хоча фактично така особа є замаскованим співільником шахрая; відсутніх під час зустрічі людей; дані, які неможливо перевірити, тощо [4].

Одним із найпопулярніших серед шахраїв інструментів маніпулювання поведінкою людини є одяг, оскільки відомо, що людина, одягнена в уніформу, в очах оточуючих як би втрачає свої особистісно-специфічні риси й здобуває натомість загальні ознаки, властиві представникам тих професій, яким надано право носити цю уніформу. Замість конкретних людей майбутня жертва бачить перед собою «поліцейського», «солдата», «лікаря», чим і користуються шахраї [5].

Також шахраї вселяють у майбутню жертву почуття довіри. Із цією метою ними створюється відповідна сприятлива атмосфера, репутація й імідж, в тому числі – імідж правдивої й чесною людини, вигадуються легенди про минуле й майбутнє. Під час спілкування із майбутньою жертвою шахраї також надають останній підроблені документи, які підтверджують слова й дії шахрая [6].

Під час вчинення шахрайства використовується інструмент підкидання помилкових доказів, оскільки давно відомо, що людина набагато більше довіряє власним думкам, ніж тим, що виникають у неї під впливом інших людей. Знаючи це, досвідчені шахраї завжди намагаються уникати прямого тиску на свою жертву, віддаючи перевагу непрямому впливу на напрям її думок. Для досягнення зазначеного шахраї як би ненароком підкидають майбутній жертві певну інформацію, висновки з якої жертва повинна зробити сама. Мистецтво підкидання доказів полягає в тому, що при правильній подачі певних фактів майбутня жертва повинна зробити саме ті однозначні висновки, на які й розраховує шахрай. При цьому для виконання зазначеного в обов'язковому порядку докази підкидаються як би випадково, ненав'язливо, не прямо, оскільки тільки тоді вони не викликають підозри [7].

Ошукуючи майбутню жертву, шахраї завжди маніпулюють із інформаційним потоком. Натепер відомі різні способи маніпулювання інформацією, в результаті використання яких в опонента створюється помилкова модель навколишньої дійсності. Основними є умовчання, селекція, перекичування, перекидання, конструювання інформаційного потоку.

Найпростішим способом маніпулювання інформацією є її умовчування шляхом приховування від одержувача. Умовчування стає обманом тільки якщо в майбутньої жертви вже існує неправильна уява про якесь явище або подію, а шахрай не повідомляє йому істину, хоча за своїм соціальним статусом повинен був це зробити. Формально в цьому випадку брехня відсутня, однак, результат той самий – введення іншої людини в оману.

Селекція – це надання майбутній жертві тільки вигідної шахраю інформації. Цей спосіб перекичування інформації спеціально націлений на обман

довірливих людей. Так, пропускаючи у свідомість інших людей одну частину інформації (правдивої самої по собі) і не пропускаючи іншу, можна сформулювати в них переконачування, неправильні уявлення про дійсність.

Переконачування – це спосіб подачі інформації, коли залучається увага до якоїсь однієї, найбільш вигідної для джерела інформації властивості предмета або явища, створення відповідного оформлення, що підносить явище під певним кутом зору.

Крім того, шахраї, обробляючи майбутню жертву, використовують такі інструменти, як програмування, підштовхування й провокації.

Програмування – це створення умов, при яких відповідна реакція іншої людини однозначно визначається діями шахрая. Відомо, що для змушення людини вчинити певні дії потрібно поставити її перед вибором, зробивши це так, щоб одне із рішень, яке влаштовує шахрая, виявилось найбільш вигідним і для майбутньої жертви. При програмуванні шахрай сам вносить свою розроблену програму у свідомість майбутньої жертви.

Якщо людина перебуває в стані хиткої рівноваги, коливаючись між декількома можливими стратегіями поведінки, шахраями використовується інструмент підштовхування, за допомогою якого вмілими діями або словами майбутню жертву направляють у потрібному шахраю напрямку. При підштовхуванні у свідомості майбутньої жертви вже існує програма поведінки, і завдання шахрая полягає лише в тому, щоб допомогти її реалізувати.

Крім того, шахраями використовується інструмент провокації із метою змусити майбутню жертву

до невиконаних для неї дій, представляючи це як необразливу або вигідну пропозицію.

Вищевикладені техніко-психологічні інструменти застосовуються в тій комбінації, яка найбільш підходить для обману майбутньої жертви й досягнення шахраєм своєї мети у вигляді матеріальних благ.

Висновки. Викладене дозволяє зробити висновок, що під час підготовки й вчинення шахрайства злочинці розробляють сценарій вчинення кримінального правопорушення з урахуванням психофізичних особливостей майбутньої жертви, аналізують її на предмет психологічного стану, бажань, слабких і сильних сторін, підбирають конкретні техніко-психологічні інструменти для обману, відпрацьовують і в подальшому реалізують розроблений алгоритм вчинення злочину.

Завершуючи злочин, шахраї намагаються залишити в жертви відчуття очікування отримання майбутньої матеріальної або іншої вигоди чи інші соціально значущі для жертви почуття. Усі ці фактори становлять наукове теоретичне підґрунтя побудови моделі запобігання шахрайству.

Об'єктом подальших наукових досліджень будуть вивчення й аналіз зарубіжної й національної практики щодо класифікації типів осіб, які вчиняють шахрайство, що дозволить встановити основні риси шахраїв відповідно до їх злочинної спеціалізації, це в свою чергу сприятиме більш ефективному розкриттю кримінальних правопорушень за фактами шахрайства, їх запобігання. Для української науки й практики це становить науковий і практичний інтерес.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
2. Єдиний звіт за кримінальними правопорушеннями у державі за грудень 2016 року [Електронний ресурс]: – режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820.
3. Коновалова В.О., Шепитько В.Ю. Юридична психологія. Підручник. – Харків: «Право», 2008. – 237 с.
4. Психологія кримінального поведіння / Р. Блекборн. – СПб.: Питер. – 2004. – 496 с.
5. Таранов П.С. Секрети поведінки людей. – Симферополь: Таврія, 1995.
6. Щербатых Ю.В. Искусство обмана. Популярная энциклопедия. – М.: Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2002. – 720 с.